

KİTAP TANITIMI

**Jerusha Tanner Lamptey, *Never Wholly Other: A
Muslima Theology of Religious Pluralism***

New York: Oxford University Press, 2014, 333s.

Esra AKAY DAĞ*

Dinler teolojisi, Batı menşeli bir disiplin olup dinî çeşitlilik olgusunun yaygınlaşması ile Hristiyanların kendi dininden olmayanların kurtuluş ve dinî hakikatlerini sorgulaması neticesinde ortaya çıkan farklı yaklaşımları inceleyen bir alandır. Batılı Hristiyanlar, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren dinler teolojisi içinde farklı sistematik yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bu yaklaşımlardan en çok dikkat çeken çöğulculuktur. Çünkü çöğulculuk modeli, Hristiyanların yüzyıllardır sürdürmüş oldukları dinsel mutlaklık iddiasına veya dinsel dışlayıcılığa meydan okumuş ve öteki dinlerin de hakikat içerdiğini, böylece bu dinlere inananların da kurtuluşa erebileceklerini ileri sürmüştür. Kökünü liberal teolojiden alan dinî çöğulculuk anlayışı Hristiyanlık dışındaki dinleri de etkilemiştir. Özellikle Batıda eğitim gören bazı Müslüman alimler de İslamî çöğulculuk düşüncesiyle Müslümanların yüzyıllardır öne sürdüğü dinî yaklaşımdan farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Fazlurrahman, Seyid Hüseyin Nasr ve Hasan Askari gibi isimler İslam'ın diğer dinlere yaklaşımıyla alakalı çöğulcu düşüncenin öncüsü olmuş ve böylece çağdaş dönemde başka bazı isimlerin de bu alana katkı sağlamasıyla İslamî dinler teolojisi alanının akademik ortamda tartışılması mümkün olmuştur. Her ne kadar Müslüman düşünürler farklı yaklaşımlar geliştirmiş ve bunları münferit eserlerinde işlemiş olsalar da İslamî dinler teolojisini sistematik bir şekilde ortaya koyan bir çalışma henüz yapılmamıştır.¹ İncelenen kitap bu boşluğu doldurabilecek bir eserdir. Jerusha Tanner Lamptey'in Oxford University Press'den 2014 yılında çıkan *Never Wholly Other: A Muslima Theology of Religions* (Tamamıyla Öteki Olmayan Öteki: Müslüman Kadın Dinler Teolojisi) kitabı, bir taraftan hem tarihsel hem de çağdaş açıdan Müslümanların dinî çeşitliliğe teolojik cevaplarını ortaya koymuş diğer taraftan da yazarın kendi dinler teolojisi modelini belli bir metotla okuyucuya sunmuştur. Yazar, klasik dinler teolojisinin kurtuluş ve hakikat kavramlarına yoğunlaşan tartışmaları ele almamıştır. Bunun yerine *benzerlik ve farklılıklar* üzerinden dinsel ötekinin nasıl algılandığını ve nasıl algılanması gerektiğini Kur'an merkezli analizler yaparak ortaya koymuştur.

* Ar. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı, esraakaydag@sakarya.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-1477-0861

1 İslamî dinler teolojisiyle alakalı sınıflandırmaları iyi bir şekilde ortaya koyan başka bir eser için bk. Mohammad Hassan Khalil, *Islam and the Fate of Others: The Salvation Question*, New York: Oxford University Press, 2012.

Öncelikle bu kitap, “dinler teolojisi” teriminin İslam’ı konu alan bir eserde kullanılması açısından ilk olma özelliğini taşımaktadır. İslam’ın öteki dinlere bakış açısını ortaya koyan önceki eserler, Batı menşeli dinler teolojisi tartışmalarına çok az yer ayırmakta veya neredeyse hiç yer vermemektedir.² Bu eser ise, dinler teolojisi tartışmalarından haberdar bir şekilde Müslümanların ötekilere bakış açısını ele almıştır. Kitabın farklı olan diğer bir yönü ise *Muslima* teriminin kullanılmış olmasıdır. *Muslima* teriminin literatürde kullanılması son birkaç yıl içerisinde gerçekleşmiştir.³ Basit bir şekilde Müslüman kadın anlamına gelen bu terimin burada kullanılması da kasıtlı bir tercihtir (s. 7). Lamptey’in *Muslima* teolojisinin temel dayanağı, Kur’an’ın yorumlanmasını, bazı Müslüman kadınlar -Amina Wadud, Asma Barlas ve Riffat Hassan- tarafından yorumlanmasına dayandırmasıdır. Bu isimlerin, erkek-kadın farklılığına dair yaptıkları hermenötik yorumlar, yazara esin kaynağı olmuş ve onların cinsel farklılıklarla ilgili metodolojilerini dinsel farklılıkların nasıl algılanması gerektiği boyutuna taşımıştır. Dolayısıyla, yazarın *Muslima* teolojisi, Kur’an’daki ötekilerle ilgili kavramların nasıl algılanması gerektiği teolojik analizine dayanır. Kitapta İslamî feminizm yerine *Muslima* teriminin kullanılması da, feminizmin hem bazı İslam otoriteleri tarafından gayri-İslamî olarak görülmesi, hem de İslam’da feminizm üzerine yapılan bazı haklı tartışmalardan dolayıdır. Bu kavram yardımıyla, Müslüman kadınlar için kendileriyle ilgili meseleleri İslam geleneği içerisinde ifade edebilecekleri bir alan açılması amaçlanmıştır (s. 8-9).

Eser bir giriş, üç ana bölüm ve bunların altında 8 bölümden müteşekkildir. İlk bölüm geçmişte ve günümüzde İslam’da ötekiyle alakalı tavırların analizinden oluşmaktadır. İslam, Hıristiyan ve Yahudilerin olduğu bir coğrafyada ortaya çıktığı için Müslümanlar öteki dinlerle ilgili tavırlarını bu iki din üzerinden geliştirmiştir. Genel olarak bu iki dinin doktrinleri reddedilmiş ve bu inançların tutarsızlığını gösteren yargılar, Müslümanların öteki dinlerle ilgili yaptığı çalışmaların esas sonucu olmuştur. Yazar da bu bölümde Ebû İsa el-Verrak (ö. 247/861), Bakıllânî (ö. 403/1013), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi isimlerin eserlerinde ötekini nasıl konumlandığı ve İbn Arabî (ö. 638/1240) ve Mevlana (ö. 672/1273) gibi mutasavvıfların çoğulculuğu nasıl anlamlandırdıklarını incelemiştir. Neticede yazar, Müslümanların yaptıkları çalışmalarda Müslüman ve gayri müslim ayrımının çok açık bir şekilde yapıldığı ve bunun da Müslümanlar ve ötekiler şeklinde hiyerarşik bir sınıflandırma ortaya çıkardığı sonucuna varmıştır (s. 47). Yazar her ne kadar tasavvuf ehlini bu yargıdan bağımsız tutsa da, onların İslam içinde küçük bir grubu temsil etmesinden dolayı Müslümanların genel eğilimi üzerinde daha çok durmuştur.

2 Lamptey’in de kitabında incelediği dinler teolojisi alanında, ismi geçen düşünürlerin ürettikleri münferit eserlerde batı menşeli tartışmalara neredeyse hiç yer verilmemektedir veya çoğunlukla Hıristiyan çoğulcu düşünürlerin görüşlerine atıf yapılmaktadır. Fakat 1. dipnotta verilen Khalil’in kitabı az da olsa dinler teolojisi tartışmalarına yer vermiştir.

3 Bu alanda yazılan ilk eser için bk. Ednan Aslan - Marcia K. Hermansen - Elif Medeni, *Muslima Theology: The Voices of Muslim Women Theologians*, Frankfurt: Peter Lang Edition, 2013. Bu kitaba, Lamptey yine dinî çoğulculukla alakalı bir bölüm yazarak katkıda bulunmuştur.

Modern dönemde dinsel çoğulculuğa bakış büyük oranda “çoğulcu” düşünürler tarafıne dan şekillendirilmiştir. Yazar çağdaş dönemde İngilizce yazılan ve geneli Amerika’da yaşayan düşünürler tarafından dinsel çoğulculuğa karşı geliştirilen modelleri üç grup halinde inced lemiştir. Yazarın, Race’in üç-yönlü, dışlayıcılık, kapsayıcılık, çoğulculuk tipolojisini takip ete meyerek kendi sınıflandırmasını sunması da İslamî dinler teolojisi alanına yeni bir katkıdır. Buradaki sınıflandırma benzerlik ve farklılıkları kabul/ret etme temeli üzerine kuruludur. Yazar sınıflandırmasını benzerliği onaylayanlar, hem benzerliği hem de farklılığı aynı anda kabul edenler ve farklılığı öne çıkaranlar olmak üzere yeni bir sınıflandırma yapar. İlk grupta birçok platformda çoğulcu olarak nitelendirilen Müslümanların -Aydın, Engineer, Sachen dina- dinî ötekine karşı geliştirdikleri yaklaşımı irdeler. Bu üç düşünürün ortak özelliği, dinî çoğulculuğa Kur’anî bir perspektiften yaklaşırken, dinlerin aynı kaynaktan geldiğini savuk narak dinler arasındaki farklılıkları önemsiz bir olguymuş gibi görmeleridir. Yazar da onla- rın metodolojik olarak Kur’an ayetlerini kullanmada seçici olduklarını (s. 54) ve dinî fark- lılıkları sorunmuş gibi algıladıklarını iddia eder (s. 71). İkinci grupta tasavvufu ön planda tutan Seyyid Hüseyin Nasr, Shah-Reza Kazemi, Muhammed Legenhausen gibi düşünürlerin yaklaşımlarını ele alır. Bunlar Allah’ı her şeyin kaynağı olarak görürler ve dolayısıyla da dinî farklılıkları bu minvalde yorumlarlar. Söz konusu düşünürlerin öteki dinlerin farklılıklarını ciddiye alması yazarın takdirini kazansa da, İslam dinini diğer dinlerden daha üstün görmee leri nedeniyle eleştirilirler. Yazara göre, hiyerarşik bir şekilde dinleri sınıflandırmak farklı dinlere inananlar arasına sınır koyar (s. 72). Son olarak, Tim Winter ve ilginç bir şekilde Le- genhausen’i üçüncü grupta inceler. Winter’in ötekilerle alakalı düşünceleri Ehl-i Sünnet çer- çevesinde şekillenmiştir. Onun İslam’ın ortaya çıkmasıyla diğer dinlerin hükmünün geçersiz olduğu düşüncesi, yazar tarafından hem hiyerarşik bir sınıflandırma hem de dışlayıcı bir yaklaşımla ötekine karşı dinî toleransın olmaması şeklinde yorumlanır (s. 70). Yazarın bu üç-yönlü gruplandırması, Alan Race’in üç-yönlü tipolojisini anımsatmaktadır. Her ne kadar, Race’in tipolojisini takip etmese de aslında bu sınıflandırma, sırasıyla çoğulculuk, kapsayıcılık ve dışlayıcılık modelleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Lamptey, ikinci kısımda, yukarda bahsedilen üç grubun ortaya koyduğu dinî farklılık ve benzerliklerin tam anlamıyla ötekini konumlandırmaya yeterli olmadığını düşünerek kendi metodolojisini sunar. Yazar, üç adım şeklinde tasarlandığı metodolojisinin ilk adımında, Müslüman kadın düşünürlerin Kur’an’ı yorumlama metotlarına başvurmaktadır. Wadud, Bar- las ve Riffat’ın Kur’an’dan yola çıkarak kadın ve erkek arasında cinse dayalı bir sıralama olma- dığı (s. 89), bunların yaratılıştta Allah’ın gözünde aynı olduğu, iki cins arasındaki farkın ana cak *takva* ile ölçülebileceği (s. 92) görüşlerini dinsel ötekine uyarlar. Bu bölümde Barlas’tan aldığı *düzlemsel (lateral)* farklılık kavramını ve üç düşünürün Kur’an’a karşı benimsedikleri Kur’an’ı Kur’an’la yorumlama (*intratextual*) metodunu daha sonra dinler teolojisinde uygu- lar. Bu düşünürlerin öteki dinlerle ilgili tutumları yazarı memnun etmediği için ikinci olan rak Hristiyan dinler teolojisi alanında yazan feminist teologların - Ursula King, Rita Gross, Jeannie Hill Fletcher, Rosemary Ruther, Kathleen MacGarvey ve Kwok Pui Lan- teorilerini

inceler. Bu teologların Batı'daki dinler teolojisi çalışmalarına bazı itirazlarını değerlendirir. Örneğin Fletcher'ın dinî kimlikle ilgili görüşlerini (s. 110), Kwok'un din kavramına karşı yaptığı eleştirileri (s. 112), McGarvey'in dinî benzerlik ve farklılıklar ile alakalı yaptığı analizleri (s. 113) idealize ederek kendi dinler teolojisi sistemini bunlara dayandırır. Yazar son adımda metodolojik olarak Toshihiko İzutsu'nun Kur'an semantiğinden faydalanır. İzutsu'nun Kur'an'ı Kur'an'la yorumlamayı öncelemesi ve Kur'an'da kullanılan terimleri esas ve mecazî mana olarak ikiye ayırması Lampsey'in de Kur'an'daki bazı terimlerin hangi bağlamda kullandıklarını anlamlandırmasına yardımcı olur.

Kitabın son bölümünde ise yazar, metodolojik olarak kullandığı yöntemlerle Kur'an'daki bazı terimlerin analizini yaparak dinsel ötekini konumlandırmaya çalışır. Bu bağlamda Kur'an merkezli bir yaklaşım geliştirerek Kur'an'da yer alan bazı kavramları İzutsu'nun semantik yöntemini kullanarak dinamik bir şekilde yorumlar. Örneğin, iman, İslam, hanif, küfür, nifak, şirk gibi kavramların Kur'an'daki kullanımlarını *takva* kavramıyla ele alır. Bir diğer deyişle, *takva* kavramını en üst sıraya yerleştirip, bu kavramların değerini de onların takvayla ilişkisi boyutunda inceler. *Takva*'yı en üst sıraya yerleştirerek dinler arasındaki farklılığı düzlemsel bir boyuta indirger. Böylece dinler arasındaki sınırları kaldırıp, farklı dine inananların Allah katındaki değerinin onların ne kadar takvalı olduklarıyla ölçülmesi gerektiğini vurgular. Kur'an ayetlerinden yola çıkarak *takvanın* da üç boyutu olduğunu öne sürer; "Allah'ın varlığını tanıma ve gücünü anlama" (s. 184), "insanoğlunun Allah'ın rehberliğine cevabı" (s. 208) ve "amellerin türü ve mahiyeti" (s. 225). Böylece yazar, *takvanın* Kur'an'daki kullanımı ve diğer terimlerle ilişkisinden yola çıkarak dinler arasında düzlemsel farklılık olduğunu; fakat farklı dinlere inananlar arasında hiyerarşik bir fark bulunduğunu ve bu farklılığın da ancak ne kadar *takva* sahibi olduğuna bakılarak ölçülebileceğini iddia eder.

Lampsey'in kitabı dinler teolojisi alanında var olan literatürü çok iyi bir şekilde yansıtmıştır. Birinci ve ikinci bölümde ortaya koyduğu tasvir, literatüre hakim olduğunu göstermektedir. Ele aldığı Müslüman düşünürleri hem iyi bir şekilde tasvir etmiş hem de sağlam bir şekilde analiz ve eleştiriye tabi tutmuştur. Müslüman kadın düşünürleri ve feminist din teologlarını da aynı şekilde başarıyla ele almıştır. Onlardaki bazı teolojik yargıları hangi açıdan kendi teolojisinde kullanmak istediğini ortaya koyma hususunda da başarılı olmuştur. Ayrıca kitap şekil açısından sağlam bir metodolojiye oturtulmuştur. İlk bölümde Müslümanların dinî ötekine karşı geliştirdiği farklı yaklaşımları ele almış, ikinci bölümde ilk bölümde dile getirdiği eleştiriler ışığında kendine has bir metodolojiyle dinsel ötekinin nasıl anlaşılması gerektiğinin yöntemini ortaya koymuş ve son bölümde de bunu pratik olarak açıklamaya çalışmıştır. Fakat idealize ettiği teoriyi, son bölümde pratik olarak sunmakta başarısız olmuştur. Dolayısıyla kitabın ilk iki bölümünde, dinler teolojisi alanındaki literatüre hâkim, iyi organize edilmiş eleştiriler ileri sürülmüşse de son bölüm daha zayıf kalmış görünmektedir. Yazar dinler arasındaki farklılıkların hiyerarşik değil düzlemsel olduğunu iddia ettiğinden dolayı, onun perspektifi hem Müslümanlar açısından hem de gayri müslimler açısından indirgemeci bir yaklaşımdır. Dinler inanç, ritüel, doktrin ve pratik gibi bir çok

olgunun birleşmesiyle ortaya çıkmışlar ve inananlarına da o yönde bir kimlik katmışlardır. Ancak bu farklılıkları dinler boyutundan kaldırıp insanların takva ile münasebetine göre uygulamak dinlerde var olan bu olguların önemini azaltmaktadır. Bunun yanı sıra, kitap boyunca İslam'da olan kavramlarla öteki dinlere inananları yargılamak, dinî farklılıkların da dikkate alınması gerektiğinden bahsedip sonunda İslamî bir terimi diğer dinlere dayatmak ayrı bir açmazdır. Nihayetinde takva anlayışı İslam'da var olan bir olgudur ve takvalı olmak ise Müslümanlarla alakalı bir durumdur. İslam dışındaki kişilerin takva sahibi olabileceğini iddia etmek, çoğulcu Müslümanların İslam kelimesini Allah'a teslim olmak anlamıyla kullanıp İslam dışındaki kişilere de uygulanabileceğini söylemesiyle aynı anlama gelir. Farklı dine mensup kişilerle Müslümanlar arasındaki hiyerarşik farkın takva ile ölçülebileceğini iddia etmek, Rahner'in *anonim Hıristiyan (anonymous Christians)* kavramına benzemektedir. Bu durumda, gayri müslimlerin takvalı oluşları kendi dinî değerlerinde değil ve kendileri farında olmasa da Müslümanlar nazarında öyle algılanmalarındandır. Böylece Lamptey'in teolojisi, dinler teolojisi modellerinde kapsayıcı bir yaklaşımla farklılıkları ön planda tutup benzerlikleri onaylamakla son bulmaktadır. Son olarak, takvanın boyutunu açıklarken yazar Tanrı kavramına başvurmuştur ancak ötekileri genel bir kavram olarak kullanmıştır. Tanrı anlayışının olmadığı veya çok tanrılı dinlere inananların nasıl algılanması gerektiği kısmı ise kitapta muğlak kalmıştır. Nihayetinde, yazarın dinler teolojisi sadece İbrahimî dinleri kapsamakta ve zaman içerisinde kitaba ve yazarın genel fikirlerine yapılacak eleştiriler ışığında yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Son bölümdeki sayılan açmazlarına rağmen kitap, dinler teolojisi, özellikle İslamî ve feminist dinler teolojisi alanında kapsamlı bir araştırma içerdiğinden dolayı bu alanda dikkat çeken önemli eserlerden biridir.